

Diósi Ágnes

Cigány sorsváltozatok, élettörténetek*

A magyarországi cigányság sohasem volt egységes. Különböztek egymástól attól függően, hogy

- elődeik mikor érkeztek az ország területére;
- mi volt a közösség hagyományos mestersége, és (ettől nem függetlenül)
- mi a közösség anyanyelve (magyar, cigány, román), illetve milyen cigány dialektust beszél a közösség;
- mindezek a tényezők pedig feltehetően az etnikumon belüli antropológiai különbségekre is visszavezethetők, s ezen alapulhat a cigányság körében még ma is létező kaszttudat.

A rétegződést tovább bonyolították, a cigányok egymástól való elhatárolódását tovább fokozták az asszimilációs törekvésekből adódó konfliktushelyzetek. Ezek a törekvések mindig a befogadókból indultak ki, és a többségi társadalom követelményeit fogalmazták meg a cigányokkal szemben, de nem nélkülözték a kisebbség igényét sem az emberhez méltóbb életre. Sikerral még eddig nem jártak. Mária Terézia rendeletei éppúgy a cigányok társadalmon kívüliségét eredményezték, mint napjaink szociálpolitikája. Hosszas elvi fejtegetésekbe bocsátkozhatnánk arról, hogy mi volt a hiba az elgondolásokban és módszerekben, valamint arról, hogy asszimilálható-e egyáltalán a cigányság, ha nem, miért nem, és ha nem, mi módon valósítható meg a velük való konfliktusmentes együttélés. S maradna pusztába kiáltott szó, írott malaszt a jelen magyar valóság tényei és hangulata közepette.

Az alább következő esettanulmányok összefoglaló címéül azt is választhatnám: „Változatok a reménytelenségre”. Szűkítendő a rendkívül szereteágzó témát, példáimat abból a népességből merítettem, amely a megélhetés kényszere miatt a falvakból a fővárosba áramlik. Kötetnyi tanulmány tárgya lehetne, hogy miféle politika, hány hibás, vagy hibásan vég-

---

* Készült a Társadalomtudományi Akadémia Romológiai sorozata felkérésére.

rehajtott rendelet, milyen struktúra okozza ezt az ellehetetlenülést. Itt most csak olyanokról lesz szó, akik a helyzet első számú kárvallottai.

* * *

Icáék egy Győr-Sopron megyei faluban éltek. Ica helybeli, magyar anyanyelvű, muzsikus családból származik. Sanyi, a férje, Borsod megyéből keveredett oda – katonaság, munkavállalás okán –, cigány anyanyelvű, eredetileg kereskedő-kupeckedő, de abban az időben már régóta vállalati segédmunkából tengődő családból. Tizenévesek voltak a hetvenes évek elején, amikor összeházasultak, öt gyerekük született az évek során, és tizennyolc évi házasság után még mindig szép pár voltak. Ica családja fogadta be őket. A faluban kevés cigány család élt, telep nem volt, így telepfelszámolást sem kellett végrehajtani. Sanyi számos munkahelyen dolgozott, többnyire ingázott, Ica pedig keményen fogta a pénzt. Olyan ügyesen gazdálkodtak, hogy meg tudtak venni egy tanyát. Régi, rozoga épület állt rajta, úgy tervezték, ezt lebontják, a még használható anyagok felhasználásával újat építenek OTP-kölcsönnel. Sanyi fizetése elég lesz a hitelképességhez, Ica majd kertet művel, állatot tart, ezzel kiegészítik a jövedelmet és megélik, akárcsak a paraszt családok. A tanácson is biztatták őket, és ők reménykedve készítették el az építési tervet, lebontották az öreg házat, behúzódtak egy sufniába: abban kihúzzák, amíg az új ház elkészül. Ekkor derült ki, hogy mégsem kapnak építési engedélyt és kölcsönt. Az illetékesek arra hivatkoztak, hogy a használt anyagokból való építkezés szabályellenes, és ők hiába bizonygatták, hogy elképzeléseiket elmondták a tanácson, és a bátorításon felbuzdulva csináltatták meg a tervet, bontották le az épületet és lagnak most a sufniában. Kértek legalább egy szükséglakást a faluban, azt sem kaptak. A gyerekek a sufniából jártak iskolába, hosszú utat tettek meg; Ica emberfölötti erőfeszítéssel igyekezett őket a körülményekhez képest tisztán tartani. Sanyi dolgozott tovább, míg egy napon ráeszméltek, hogy itt semmi kilátásuk nincs, így nem lehet tovább élni. Arra gondoltak – mi másra gondolhattak volna? – talán Pesten könnyebb lesz a munkavállalás, a gyerekek iskolázása és a lakáshoz jutás is.

Sanyi apja már évek óta Pesten élt. Feleségétől elvált, az Borsodban maradt, ő meg egy pesti asszonnyal lakott a főváros egyik belső kerületében, nagyon öreg, lepusztult ház földszinti egyszobás lakásában. Alatta egy pincelakásba költözött be Sanyi öccse, Jóska, a feleségével és kétéves kislfiával. Ezt a pincelakást a tanács szükséglakásként utalta ki nekik, de már névjegyzéken voltak mint állandó lakásra jogosultak. A falakról víz csöpögött, homályos villanykörtek égtek, lefelé menet a töredezett lépcsőkön nyakát törhette az ember. De volt több helyiség a lakásban, ide jöttek lakni Sanyiéék, abban a reményben, hogy nem fog soká tartani ez az állapot. A gyerekeket beiratták a közeli iskolába, ahol nagy szerencsére Ica is el tudott helyezkedni takarítónak. Sanyi maszek kőművesek mellett talált munkát, kupec hajlama is föltámadt, szerzett egy használt kocsit, különféle üzleteket bonyolított vele, nem számolt be róla, hogy

miféléket. A munkákra, üzleti utakra magával vitte legnagyobb fiát is, aki ugyan nem fejezte be az általános iskolát (17 éves volt), jó erőnek örvendett. A közeljövőt úgy képzelték, hogy ha Jóskaék lakást kapnak, ők egyedül maradnak a pincelakásban, aztán idővel nekik is lesz rendes lakásuk, remélhetőleg. Ki is töltötték a lakásigénylő papírt, befizették a háromezer forintot, ám amikor be akarták adni, kiderült, hogy ők nem jogosultak erre, mert nincs ötéves budapesti illetőségük. Sőt, még Jóskaék is lekerülnek a névjegyzékről, mert nem tudják a lakást kiürítve, kifestve otthagyni, az érvényes szabályok szerint. Minden érvelés hiábavalónak bizonyult arról, hogy ezt a lakást már igazán nem szabadna kiutalni senkinek, ők viszont meghúznák benne magukat addig, amíg valami jobbra nem nyílik kilátás. Sorsának e fordulatan Jóska is megelégtelt a vendéglátást, azt mégse kívánhatja tőle a bátyja, hogy miatta ne kapjon lakást. Ekkor Sanyi összeismerkedett valakivel, akinek szoba-konyhás lakása volt a környéken, de épp nem lakott benne, valahol egy élettársnál tanyázott. Megállapodtak, hogy harmincezerért bejelenti Sanyiékát mint rokonokat, és havi kétezeröttszázért lakhatnak a lakásban. Sanyi eladta a kis ingatlanukat, megkötötték az alkut. A bizonytalanság azonban kezdte felőrölni az idegeket.

Ica sohasem tudta meg pontosan, hogyan történt a baleset. Ketten ültek az autóban: Sanyi és a fia. Mind a ketten meghaltak.

Ica összeroppant. Gyógyszereket vett be, alkoholt ivott rá, meg akart halni. A gyerekek lába alól végképp kicsúszott a talaj. A tizennégy éves lány és a tizenkét-tizenhárom éves fiúk elkezdtek csavarogni. Csak a legkiszolgáltatottabb, a legkisebb gyerek maradt otthon, elkeseredett anyjával.

Lajos, a főbérlő, nem volt tekintettel a körülményekre. Icát zaklatta a kialakított lakbérért, haverjait ráküldte éjszakánként. Azok randalíroztak, betörték az ablakot, a szomszédok kiszaladtak a ricsajra.

Az özvegyi nyugdíjat és árvaellátást visszamenőleg is kifizette a társadalombiztosító. Ica szép summa pénzt kapott, de azt az apósa elvette tőle a sírkőre. Férje halála után a sógora és az apósa is megkörnyékezte. Mind a ketten természetesnek találták volna a dolgot, amelynek révén mégiscsak a családban maradna Ica és – nem utolsósorban – a társadalombiztosító által megítélt havi jövedelem. S hogy az asszony nem hajlott, rossz világ következett: naponta gyalázták, kurvának, részegesnek, mindennek. Levonták a konzekvenciát: nem az ő fajtájuk. Megverték, elszedték a pénzét, hiszen ő „ügyis csak elissza”. (Ica valóban lehajtott naponta egy-két felest, amit büntudattal szokott beismerni, de másképp nem bírta volna a feszültséget.)

Babus, a nagylány, kimaradt az iskolából anélkül, hogy a hetedik osztályt elvégezte volna, beszípkázta az alvilág. Haját szőkére festette, és tizennégy évesen kikerült a Rákóczi térre. A fiúk is kerülték az iskolát, csentek-loptak, már fölfigyelt rájuk a rendőrség és a gyámhatóság.

Lajos megelégtelt, hogy nem kap pénzt Icától, elhatározta, hogy másnak adja ki a lakást. Haverjai késsel támadtak az asszonyra, aki ezek után kiköltözött. Az udvarban üresen állt egy lakás, azt feltörte. Pályázatra

kijelölt lakás volt. Jött is a pályázó, aki elnyerte, de ahogy meglátta Icát és a körülményeit, elállt szándékától, amit a tanácson be is jelentett.

Ica képtelen volt összeszedni magát. Az egykori szép, erős, családjáért küzdő, családját összetartó asszony darabjaira hullott szét. Gyerekeivel se bírt, már mindenki azt csinált vele, amit akart. A lakást ellepték Babus latorjai, összetörtek, bemocskoltak mindent. Leginkább Babust. Ica három gyerekekkel elmenekült az anyósához Borsodba. De az anyósa is megverte, elzavarta, őt hibáztatta a család lezüllesztéséért. Ekkorra Ica valóban olyan állapotba került, hogy inkább undort keltett, semmint együttérzést és szánalmat. (Vajon tudja-e valaki, hol a határ, ameddig egy embernek testi-erkölcsi ereje megrendülése nélkül, mindent ki kell bírnia? Vannak asszonyok, akik egymagukban is állják a sarat. S vannak, akik férfitámasz nélkül összecsucsklanak.)

Ica végül férfit hozott a házhoz. Azóta nem háborgatja se az apósa, se a sógora. A fiúk valószínűleg intézetbe kerülnek.

Babus meg szülni fog.

* * *

Lajos csakugyan új lakókat telepített a lakásba: Szabolcs-Szatmárból való, falujabéli ismerősöket. Állítólag nem kért tőlük a bejelentkezésért semmit, labkér fejében is csak annyit, hogy róla gondoskodjanak. Rosszul állhatott a szénája az élettársnál, egyébként meg elvonókúrán időzött hosszasan a pomázi intézményben. Nem volt ez közeli barátság, inkább csak olyan futó ismeretség. A falubeli oláh cigányok nem barátkoztak még a falubeli romungrókkal sem, mindenféle gúnynéven emlegették őket. A magyaroknak megadták a tiszteletet, de bizalmas kapcsolatba nem kerültek velük. Magukat valószínűleg többre tartották. Büszkék voltak nyelvükre, szokásaikra, dalaikra, táncukra, mesterségbeli tudásukra. Sok ügyes kőműves, lakatos, bádogos került ki közülük, a férfiak mind megállták helyüket az iparban. Az asszonyok pedig szépen hozzászoktatták őket, hogy a vállalati kereset a családé; most már nem úgy van, mint amikor a kupeckedéssel szerzett pénzt elmulathatták a férfiak, az asszonyok meg batyuzhatták össze, keserves napszámosmunkával az ennivalót. Ők adták ki a férfiaknak, ami a pesti költségekre kellett, ők osztották be a többi. Fizették a Cs-lakásért az OTP-törlesztést, rakosgatták félre a pénzt a még hiányzó fürdőszobára, gáztűzhelyre, mosógépre, ruházták a gyerekeket, s amire nem futotta már, azt összeügyeskedték. Hosszan cifrázva fitymálták, ha egy magyar asszony lakásában piszkot láttak: „még ezeknek mocskos a cigány!”

Gusztáv a piacon találkozott Lajossal, s a szokványos kérdezősködésre panaszáradattal válaszolt. A pesti vállalat, ahol nagyobbik fiával együtt dolgozott, megszűnt, szélnek eresztettek mindenkit. Fél éve itthon próbálnak megélni, de ez képtelenség. A téészenben tízforintos órabérért dolgozhatnak, ha van munka. Elhelyezkedni a környéken sehol se tudnak, még magyarokat se vesznek fel, hát még cigányokat. Vissza kéne menni Pestre, ott csak könnyebben akad valami lehetőség, de munkásszállót már nem biztosítanak a munkahelyek. Lakás kellene, akkor a család is

együtt maradhatna, mert a kétfelé élés is tarthatatlan. Ekkor említette Lajos, hogy neki van lakása Pesten. Gusztáv megmondta, hogy ő fizetni csak akkor tudna, ha az itthoni házát eladná, de Cs-lakást nem vesz meg senki. Lajos azt válaszolta, nem baj, ő ezt a lakást és önmagát fenntartani nem tudja, adjanak neki egy fekvőhelyet meg ennivalót, és el van intézve.

Heten költöztek fel a mintegy harminc négyzetméteres szoba-konyhába: Gusztáv és felesége, Aranka, a tizennégy éves Emmike és tizenöt éves Miklós, a tizenhét éves Jóska a feleségével, Magdival és háromnapos kisbabájukkal. A negyven éven aluli szülők közül Aranka ekkor már évek óta leszázalékolt rokkant nyugdíjas volt. Fiatal korában tíz évet ő is lehúzott az építőiparban, ott szerezte betegségeit. Az ő háromezer forint körüli nyugdíja és a gyerekekért járó családi pótlék képezte a családi fix jövedelmét. Gusztáv hamarosan talált munkát egy építővállalatnál, vitte magával most már a kisebbik fiát is. Hatezer forintos fizetésért hordták a sített, betonoztak reggeltől estig. Emmikét beiratták a hatodik osztályba, de hamarosan kiderült, hogy nem tud semmit, és hogy csak kínlódjon, bukdácsoljon, azért fölösleges iskolába járnia. Kérték a fölmentését, meg is kapták. Nem sokkal azután, hogy bejelentkeztek, hivatalos iratot kaptak a tanácstól: arról értesültek, hogy ebben a lakásban már rég nem lakik főbérlo, és hogy ők önkényes, rosszhiszemű beköltözők; ha tizenöt napon belül nem költöznek ki, karhatalommal fogják őket kilakoltatni. Nagyon megijedtek, és persze fellebbeztek. Írásuk arról szólt, hogy ők nem rosszhiszeműségből költöztek be ide, hanem azért, mert otthon nem tudtak megélni, hiába van házuk, és hiába fizetik még mindig az OTP-részleteket. Ha a tanács biztosít nekik egy szükséglakást, akkor kiköltöznek, másképp nem, mert lakniuk mégiscsak kell valahol. Telt-múlt az idő, a tanácsok végnapjaikat élték, de egyszer csak megjött a határozat. A felettes hatóság helyben hagyta az elsőfokú határozatot, nem adott helyt a fellebbezésnek, nem tartotta megalapozottnak a felsorolt indokokat. Közben Gusztáv megsérült a munkahelyén, a lábára esett egy gerenda. Amíg kórházban volt, a vállalat felmondott a fiúknak, akik csak apjukkal együtt értek valamit a brigádban. Gusztávot kivizsgálták, és a sérülésen kívül még számos betegségét derítették ki. Megindították a leszázalékolását. Jóska beiratkozott egy szakmai átképző tanfolyamra, gépjárművezetőnek. Annyi pénzből éltek, amennyiből a hivatalos számítások szerint nem lehet megélni. Úgy segítettek magukon, hogy amikor megkapták a nyugdíjat, összevásárolták ezt-azt lengyelektől, és szerény haszonnal továbbadták a piacon. Lajos hivatalos nyilatkozatot adott, miszerint ő a lakásából nem költözött ki. Valóban ott lakott időnként, mióta kijött az elvonóról. A család nehezen viselte el, mert folyton ivott, de azért ellátták rendesen. Ha a Hivatal elfogadja ezt a tényállást, akkor mégsem önkényes, rosszhiszemű lakáshasználók, hanem albérloők, ilyenformán beadhatják a lakásigénylést, és van rá esélyük, hogy néhány éven belül egy szükséglakást kapjanak.

Az otthoni, üresen álló házért még soká telik le a tartozás.

INFORMÁCIÓK, SZOLGÁLTATÁSOK

Erzsiék egy Borsod megyei, sorvadó faluban laktak. Körös-körül csak a sár, amibe beleragad az emberek élete. Úgy döntöttek, hogy itt nincs mire fölneveljék a három gyereket. János Pesten dolgozott, megismerkedett egy nyugdíjas, egyedülálló emberrel, aki hajlandó volt elcserélni egyetlen kis helyiségből álló lakását az ő Cs-lakásukkal. Maguk között békésen lebonyolították az ügyletet, eszükbe sem jutott azon gondolkodni, hogy ez miféle szabályokba ütközik. Csak akkor tudták meg, amikor kijött az ilyenkor szokásos papír, a szokásos szankció kilátásba helyezésével. De ekkor már bent volt a lakásigénylésük. A beadásnál a hatóság elsiklott fölötte, hogy milyen minőségben laknak, ők pedig nem tudták: nem elég, hogy főbérlőként be vannak jelentve egy szükséglakásba, ha az a lakás nekik nincs kiutalva. Az iskola igazgatója – ahová a gyerekek jártak, és ahol Erzsi takarított – még segített is kiokoskodni Erzsi munkakönyvéből, hogy az egymást követő gyes-időszakokat is beleszámítva, több mint tíz év folyamatos pesti munkaviszonya van, és ennek alapján jogos lakásigénylő. Két évig hadakoztak a lakásosztállyal és éltek szüntelen feszültségben amiatt, hogy mikor fogják őket innen az utcára kitenni. Munkája után Erzsi otthon végezte el a mindennapos varázslatot, hogy családját és a lakás összes funkcióját betöltő helyiséget rendben tartsa. Őtüknek kellett tisztálkodniuk ugyanott, ahol az alvás, evés, főzés, mosogatás, mosás, ruhaszárítás is zajlott. Bűvészmutatványszámba ment a gyerekek iskolai holmijának és ruháinak kikészítése a különböző dobozokból. Erzsi már az idegösszeroppanás szélén állt, amikor végre lakást kaptak: emberi létezésre alkalmasat. Tulajdonképpen szerencsésnek mondhatták magukat. Berendezni ugyan nemigen tudták, de hát ez részletkérdés. Majd lassanként meglesz, ami kell. Keresetükből ugyan a legszükségesebbekre is csak szűken futja, de munkájukat, hála Istennek, nem veszítették el, és ez nagy szó a mai világban. Más baj van. Pesti osztálytársaikhoz képest a gyerekek nagyon lemaradottaknak bizonyultak az iskolában, meg is buktak az első évben. A szükséglakás körülményei között állapotuk tovább romlott. Most már normális körülmények között élnek, de megint bukásra állnak. Erzsi és János ezzel nem úgy vannak, mint sokan mások: hogy legfeljebb kimaradnak majd az iskolából, úgyse jó az semmire. Ők nem tartoznak a cigányul beszélő cigányok egyik fajta hagyományos közösségéhez sem. Nincs gyakorlatuk a kereskedésben. Ők csak *munkából* tudnak megélni, és úgy képzelték, ennek révén majd *beilleszkednek a társadalomba*. Azért csináltak mindent, hogy a gyerekeiknek ne ugyanott kelljen elkezdniük, ahol ők kezdték. És most jeges rémület szorítja össze a szívüket: ha az iskolában nem boldogulnak a gyerekek, akkor ez nem fog sikerülni. Akkor minden igyekezet és szenvedés hiábavaló volt.

Az Európai Gazdasági Közösség a belvárosi évek válságidőszaka után, 1992 után a vámbatárak kibontásának keretében jelentős felújításával „gazdasági mögöt” megközelítve a 40 millió forintos, a város legne-

* * *

Az átlag magyar állampolgár az itt érzékeltetett jelenségeknek csak a felszínét érzékeli. A köztudatban és közhangulatban ez úgy csapódik le, hogy megjelent a fővárosban egy nemkívánatos népesség, amely csak

rontja a lakosság amúgy sem rózsás esélyeit: elfoglalják a lakásokat, rontják az oktatás színvonalát az iskolákban, veszélyeztetik a közbiztonságot. Ellenszenvüket fokozza a közvéleményben kialakult mítosz, amely szerint ezeket az embereket a szocialista állam „túltámogatta”, ők pedig nem tudták megbecsülni a nekik juttatott javakat. A régi szlogen az volt, hogy ez a társadalom (mármint az úgynevezett szocialista) mindenkinek megadja a lehetőséget, aki mégsem boldogul, az magára vessen. Mára világossá vált, hogy az a társadalom nagyon sokaknak nem adta meg a lehetőséget. A közvélemény minden rokonszenve az újonnan elszegényedők (vagyis önmaga) felé fordul, és még határozottabban utasítja el azokat, akiket a konzolidált élet reménye eleve is messze elkerült.

Ahogy az egykori MSZMP nem vállalta azt a népszerűtlen feladatot, amit a cigányság tényleges érdekvédelme jelentett volna, ugyanúgy (vagy még inkább) nem vállalják a mostani pártok sem – az SZDSZ-t is beleértve, amely kizárólag a cigány szervezetekre hárítja ezt. S minthogy a cigányság nincs abban a helyzetben, hogy önszerveződésre képes és alkalmas lenne, az egyes cigány szervezetek vezetői csak egymás ellen acsarkodnak, vagy jobb esetben egymással békülnek, de a tömegekért – a tömegek nélkül, s a tényleges politikai hatalom nélkül – semmit se tehetnek.

Az önkormányzatok éppen úgy, vagy még jobban ki vannak szolgáltatva a közvéleménynek, illetve éppen úgy, vagy még jobban azonosulnak vele, mint a tanácsok. Néha úgy tűnik, mintha igyekeznének „jóvátenni” az átkos kommunista rendszer cigányokat túltámogató bűneit. Egy szabolcsi faluban például megvonják a rendszeres szociális segílyt olyanoktól, akik rászorultságuk okán már hosszú évek óta részesültek benne. Aztán szemrebbenés nélkül kiteszik a tanácsi bérlakásból, ha nem tudja fizetni a lakbért. Természetesnek tartják, hogy a mai árak mellett emberek 3–4000 forintos fizetésért végezzenek nehéz fizikai munkát a térszében; és azt is, hogy némely maszek vállalkozó hatezer forint havi fizetésért napi tizennégy órában dolgoztasson cigányokat. És nincs, aki érdekeikért szót emelne. A független cigány szervezet pesti vezetőit is az a félelem köti gúzsba, hogy beavatkozásukkal esetleg csak rontanak a helyben maradó, kiszolgáltatott emberek helyzetén.

Akik tűrnek, amíg tűrhetnek. Aztán majd fölkerekednek, szerencsét próbálni, Pestre.